

Adam Szweda

Problem biskupa litewskiego Wita

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 327-343

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Szweda

Problem biskupa litewskiego Wita

W połowie XIII w. doszło do niezwykle ważkich wydarzeń na północno-wschodnich kresach chrześcijańskiej Europy. Konsolidacja państwa litewskiego oraz chrzest i koronacja władcy Litwy Mendoga (1253) znacząco zmieniły dotychczasowy obraz sytuacji w tym regionie¹. Nowe chrześcijańskie państwo stanęło przed koniecznością stworzenia własnej organizacji kościelnej na jak najkorzystniejszych dla siebie warunkach. I rzeczywiście, zachowany materiał źródłowy pozwala nam na odtworzenie kolejnych etapów formalnej chrystianizacji Litwy. Już 17 lipca 1251 r. Innocenty IV wziął pod opiekę Mendoga i jego synów, tego samego dnia polecił biskupowi chełmińskiemu Heidenrykowi udanie się na Litwę w celu dokonania koronacji Mendoga, jak również wyznaczenie odpowiedniej osoby na biskupa Litwy, wyświęcenie go i zaprzysiężenie „nostre et ecclesie Romane nomine”². Polecenia papieskie Heidenryk wykonywał dość opieszale; w październiku 1252 r. był dopiero w kurlandzkiej Goldyndze, a koronacja litewskiego neofity nastąpiła dopiero 6 lipca 1253³. Równie długo przeciągała się sprawa powołania na Litwie biskupstwa, przy czym misja Heidenryka była zagrożona przez zamiary arcybiskupa ryskiego Alberta Suerbeera, który pragnął włączyć nową diecezję do swojej prowincji. Obrona pierwotnej decyzji papieża o podporządkowaniu tego organizmu bezpośrednio Stolicy Apostolskiej jest postrzegana jako jeden z większych sukcesów politycznych Mendoga⁴. Początkowo akcja Alberta Suerbeera przebiegała w myśl jego planów, gdyż 24 czerwca 1253 r. papież polecił mu konsekrowanie biskupa i odebranie od niego przysięgi „pro nobis et ecclesia Romana”⁵. Z kolei 21 sierpnia tego samego roku papieństwo w kolejnym liście skierowanym do ryskiego arcybiskupa sprecyzowało, że nowym biskupem ma zostać zgodnie z królewskim życzeniem krzyżacki kapłan Chrystian⁶. Dostojnik zachował się jednak dość samowolnie, odbierając od Chrystiana przysięgę na wierność wobec własnej osoby. Na żądanie Mendoga krok ten został

1 Z bogatej literatury zob. E. Gudavičius, *Polityczny problem Królestwa Litewskiego w połowie XIII w.*, w: *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku*, Toruń 1990, ss. 61–84; idem, *Mindaugas*, Vilnius 1998, ss. 9–86 (tu przegląd badań), 211–240; idem, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius 1999, ss. 46–55; J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1990, ss. 46–48.

2 *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 1, wyd. A. Theiner, Roma 1860, nr 102, 104, 105.

3 Zob. K. Górski, *Henryk—Heidenryk, pierwszy biskup chełmiński*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1272*, t. 1, Warszawa 1975, s. 185; A. Wiśniewska, *Henryk—Heidenryk, pierwszy biskup chełmiński*, Pelplin 1992, ss. 70–73. Data koronacji za: E. Gudavičius, *Polityczny problem*, s. 69; idem, *Mindaugas*, s. 237; idem, *Lietuvos istorija*, t. 1, s. 55.

4 A. Wiśniewska, *Henryk—Heidenryk*, ss. 73–74; zob. Z. Ivinskis, *Mindaugas und seine Krone*, Zeitschrift für Ostforschung, 1954, Bd. 3, s. 376; M. Hellman, *Die Erzbischöfe von Riga und Litauen vom 13. bis zum 15. Jahrhundert*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII—XVII wieku*, Toruń 1992, ss. 125–126.

5 *Vetera monumenta*, nr 111.

6 *Preussisches Urkundenbuch* t. I/1, wyd. R. Philippi, C. P. Woelky, Königsberg 1882, (dalej: PrU), nr 273.

unieważniony: 3 września 1254 r. biskup Naumburga został upoważniony do zaprzysiężenia biskupa zgodnie z wcześniej ustaloną rotą, a 20 września papież uwolnił Chrystiana od przysięgi na rzecz Alberta i wyjął jego diecezję spod jurysdykcji arcybiskupstwa ryskiego⁷. Król litewski uposażył biskupstwo już w marcu 1254 r., ale jego poparcie nie było na tyle silne, by doprowadzić do powołania kapituły. W kwietniu 1254 r. Chrystian nadał Zakonowi dziesięciny z posiadłości, które ten dzierżył jako darowiznę Mendoga, a z marca roku następnego pochodzi pismo kolejnego papieża — Aleksandra IV napominające króla, by ten bronił Chrystiana przed poganami⁸. Mendog nie przykładał się zbytnio do tego, gdyż szybko widzimy Chrystiana poza Litwą. Prawie cała dotychczasowa literatura notowała jego obecność na terenie Niemiec od 1259 r. (konsekracja kościoła w Witte-Werum⁹), wiążąc opuszczenie przez niego diecezji bądź (przeważnie) z najazdem tatarskim 1258/1259¹⁰, bądź z zaistniałą już wówczas faktyczną apostazją Mendoga i popieraniem przez niego powstania żmudzkiego¹¹. Nie dostrzeżono ustaleń Dietera Wojteckiego, który wykazał działalność Chrystiana jako biskupa pomocniczego archidiecezji kolońskiej już w 1257 r.¹² Widać więc, że przyczyna jego wczesnego pożegnania z Litwą leżała zapewne po stronie niestącej polityki Mendoga jeszcze w czasie, gdy na niwie politycznej utrzymywał on przyjazne stosunki z zakonem. Natomiast bezprzedmiotowe byłoby powracanie na tym miejscu do toczącej się dyskusji na temat szczerości nawrócenia się Mendoga. Na jej kanwie można przywołać także niedocenianą a trafną opinię Michała Giedroycia, że litewski władca był „archetypalnym przykładem człowieka religijnego, a zarazem nie przywiązującego dużej wagi do zewnętrznych form życia duchowego”¹³.

Przy okazji omawiania dziejów pierwszej chrystianizacji Litwy pojawia się wiele znaków zapytania. Jednym z najdonioślejszych jest sprawa drugiej osoby (poza Chrystianem), która w źródłach nosi miano „biskupa litewskiego”. Chodzi o dominikanina Wita. Literatura zajmowała się nim wielokrotnie, nie dochodząc jednakże do wspólnych wniosków. Na dodatek poszczególni badacze częstokroć nie znali poglądów swych kolegów po fachu, co znacząco wpłynęło na możliwości rozwiązania problemu (dotyczy to zwłaszcza nikłej recepcji literatury litewskiej na gruncie polskim i odwrotnie — zwłaszcza jeżeli chodzi o autorów nowszych). Czynniki te powodują, że do problemu Wita warto powrócić. Nadal brak bowiem satysfakcjonującego rozwiązania takich problemów, jak stosunek Wita do papieżstwa, wzajemne relacje obu biskupów oraz zaplecze polityczne naszego bohatera.

Zacząć trzeba od prezentacji źródeł oświetlających postać i działalność dominikanina. Są one nad wyraz skromne i zaczynają się dopiero od momentu wyświęcenia go na biskupa.

7 *Vetera monumenta*, nr 120, 121.

8 *Liv- Est — und Kurländisches Urkundenbuch*, Bd. 1, wyd. F. Bunge, Riga 1853, (dalej: LEKU) nr 263, 266; PrU, t. I/I, nr 312. O historii powołania Chrystiana na biskupstwo i pełnieniu przez niego urzędu zob. literaturę w przypisach poniżej, a także P. Jatulis, *Pastangos įsteigti Lietuvos bažnytinę provinciją nuo Mindaugo laikų*, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai, 1984, t. 10, ss. 170—173.

9 Zob. *Regesta Lithuaniae*, t. 1, wyd. H. Paszkiewicz, Warszawa 1930, nr 363.

10 Tak ostatnio w nauce polskiej K. Stopka, *Próby chrystianizacji Litwy w latach 1248—1263*, *Analecta Cracoviensia*, 1987, t. 19, s. 31, a w litewskiej E. Gudavičius, *Mindaugas*, s. 262; idem, *Lietuvos istorija*, t. 1, s. 59.

11 Tak Z. Ivinskis, *Mindaugas und die Zemaiten*, w: *Āratrūkk Ūpetatud Eesti Selsti Toimetustest*, t. 30 (*Liber saecularis*), Tartu 1938, s. 946.

12 D. Wojtecki, *Studien zur Personengeschichte des Deutschen Ordens im 13. Jahrhundert*, Wiesbaden 1971, ss. 150—151 (tutaj też dokładne omówienie późniejszych wystąpień Chrystiana aż do jego śmierci około 1270 r.); idem, *Münster und Riga. Aus der Frühzeit westfälisch-livländischer Verbindungen*, w: *Östliche Europa. Spiegel der Geschichte*, Wiesbaden 1977, s. 156.

13 M. Giedroyc, *Chrystianizacja Litwy (pierwsze kontakty — XIII w.)*, *Zeszyty Historyczne*, 1987, t. 80, s. 25.

Wiadomość tę przekazuje nam źródło współczesne, jakim jest *Rocznik kapituły poznańskiej*. Informuje on nas, że w 1253 r. „frater Vitus de ordine Predicatorum fuit primus episcopus ordinatus in Littoviam” i został konsekrowany w Kozłowie wspólnie z elektem poznańskim Piotrem przez arcybiskupa Pełkę¹⁴. Warto przypomnieć, że zdaniem wydawcy rocznika — Brygidy Kürbis — „pod względem bieżącej i nader żywej relacji” wybija się on — obok *Rocznika kapituły gnieźnieńskiej* — „na czoło całej polskiej annalistyki dzielnicowej”¹⁵. Zapis powyższy został powtórzony przez późniejszą *Kronikę wielkopolską*, acz w nieco odmiennym stylu. Otóż sakrę biskupią wraz z elektem Piotrem otrzymał z rąk Pełki „frater Vitus de Ordine Predicatorum Lithwanorum primus episcopus”¹⁶. Długosz, opierając się na tych przekazach, napisał, że Pełka konsekrował Piotra „et Vitum Polonum fratrem ordinis Predicatorum pro Litwanis in episcopum nominatum aput villam Koszlow”. Jak widać, dziejopis od siebie dodał narodowość Wita, mianując go Polakiem¹⁷. Od razu można stwierdzić, że obecność w tym przekazie elekta poznańskiego Piotra pozwala ustalić nieprzekraczalny termin *a quo* konsekracji, którym był dzień 1 listopada 1253 r. Wówczas to bowiem Piotr nadal był elektem poznańskim¹⁸. Wiadomo także, że 8 maja 1254 r. Wit brał udział w uroczystościach translacji relikwii św. Stanisława w Krakowie¹⁹. Z biskupiego okresu życia Wita dysponujemy również wzmianką o jego liście do papieża Innocentego IV, którego kopia przechowywana była w bibliotece dominikanów w Krakowie, wraz z nią list spłonął w pożarze 1850 r. Miał on nosić tytuł: „De christianorum in Lithonia conditione deplorabili, ad sanctissimum et beatissimum patrem dominum Innocentium papam quartum, fr. Viti de Ordine Praedicatorum episcopi Lithonien. Epistola”. List nie zawierał informacji, gdzie i kiedy został napisany²⁰. Osoba adresata, który zmarł 7 grudnia 1254 r. sprawia jednakże, że list można datować co najwyżej na schyłek 1254 r.²¹ Być może w związku z nim pozostaje inne źródło niezwykle dla kwestii Wita ważne. Jest nim bulla nowego (od 12 grudnia 1254) papieża Aleksandra IV z 1 marca 1255 r. Skierowana „Vito condam episcopo Litovie”, informuje nas o wnoszonych przez Wita prośbach o przyjęcie jego rezygnacji z pełnienia obowiązków biskupich i jednocześnie pozostawienie biskupiej godności („volens non dignitati resignare sed loco”). Papież, mimo iż niechętnie („licet inviti”) zgodził się na tę suplikę, przyjmując rezygnację „pontificalis oneris non honoris”²². Od tego momentu dysponujemy jedynie wiadomościami o działalności Wita w charakterze biskupa sufragana na terenie diecezji łomunieckiej (1257), wrocławskiej (1257, 1260) i poznańskiej (1262, 1263). Dokumentujące

14 *Rocznik kapituły poznańskiej*, wyd. B. Kürbis, w: *Monumenta Poloniae Historica*, Series nova, t. 6, Warszawa 1962, s. 33.

15 B. Kürbis, *Wstęp*, w: *Monumenta Poloniae Historica*, ss. XXXII—XXXIII.

16 *Kronika wielkopolska*, wyd. B. Kürbis, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 8, Warszawa 1970, s. 100.

17 J. Długosz, *Annales seu Cronicae inclicti Regni Poloniae*, lib. VII—VIII, Warszawa 1975, s. 93; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polskich” Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 272, sugeruje, że pochodzenie Wita wzięło kronikarz z nieznanego źródła — w jego istnienie należy jednak wątpić.

18 *Rocznik kapituły poznańskiej*, s. 33; S. Szczur, *Piotr, biskup poznański*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław 1981, s. 366.

19 *Rocznik kapituły poznańskiej*, s. 34; *Kronika wielkopolska*, s. 101; J. Długosz, *Annales*, lib. VII—VIII, s. 96; *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. J. Szymański, w: *Monumenta Poloniae Historica*, Series nova, t. 10, cz. 2, Warszawa 1974, s. 63, 94, 113, 175.

20 M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 2, Kraków 1850, ss. 158—159.

21 Zob. K. Śmigiel, *Innocenty IV*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 250.

22 *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1914, nr 73; zob. M. Pollakówna, *Aleksander IV*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 326.

ją źródła nazywają dominikanina zawsze biskupem litewskim²³. Śmierć Wita odnotowana została w nekrologu krakowskich dominikanów pod datą 24 maja (bez roku): „D. Vitus episcopus Lithiviensis alias Lituaniae frater ordinis hic sepultus et beatus dictus”²⁴. Wit był zwany „błogosławionym”, ponieważ od razu po śmierci miał dokonywać cudów wspólnie ze św. Jackiem, o czym informuje żywot tego świętego. Zdarzenia te zostały zapisane pod latami 1269, 1271, 1280 i 1289 (dwa wypadki). Trzy pierwsze notki nazywają Wita po prostu biskupem, a w zapisach z 1289 r. określony on jest jako „episcopus Lumbuzanus” bądź „Lubozanus”²⁵. Żywot św. Jacka pochodzi z połowy XIV w., ale odnotowane tam cuda zostały oparte na zaginionym później rejestrze prowadzonym na bieżąco od 1268 r.²⁶ Kult Wita rozwijał się niezwykle bujnie obok kultu Jacka aż po epokę nowożytną²⁷. Do zespołu źródeł związanych z osobą interesującego nas duchownego należy także dołączyć *Opis krajów* (*Descriptiones terrarum*), powstały w latach 1255—1260. Jest to geograficzny wstęp do opisu Tatarów; ten się jednakże nie zachował. Chociaż ostatnio Jarosław Wenta przekonująco wykazał franciszkańską proveniencję tego zabytku, wiążąc go z Bartłojem z Pragi, ale jest ono ważne, gdyż poświadcza istnienie misji na Litwie²⁸. Anonimowy autor *Opisu*, świadek koronacji Mendoga, twierdził, że Litwini i Jaćwiegowie łatwo przyjmują chrzest, a on sam i jego towarzysze mogli wśród nich bezpiecznie przebywać. Odminną opinię miał na temat Żmudzinów — ich kraj to ziemia pogan, gdzie Słowo Boże głoszone tylko za pomocą miecza²⁹.

Sprawa podwójnej obsady biskupstwa litewskiego od dawna frapowała historyków. Jednoznaczne przekazy źródeł polskich mianujących Wita pierwszym biskupem Litwy i całkowite milczenie o nim źródeł proveniencji krzyżackiej prowokowało do stawiania pytań i do formułowania pomysłów wyjaśniających tę kwestię. Zasługi Wita w chrystianizacji Litwy

23 *Regesta Lithuaniae*, t. 1, nr 343, 349, 379, 394, 404; *Rocznik kapituły poznańskiej*, s. 45, 46; P. Czaplewski, *Tytułarny episkopat w Polsce średniowiecznej*, cz. 2, *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, 1915, t. 43, s. 95; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965—1999*, Warszawa 2000, kol. 484.

24 *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter*, hrsg. von H. von Zeissberg, Wien 1877, s. 150.

25 *De vita et miraculis sancti Iacchonis (Hyacinthi) ordinis fratrum praedicatorum auctore Stanislao lectore cracoviensi eiusdem ordinis*, wyd. L. Cwikliński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1864, s. 875, 877, 881, 888, 889.

26 A. Witkowska, *Miracula małopolskie z XIII i XIV wieku. Studium źródłoznawcze*, *Roczniki Humanistyczne*, 1971, t. 19, z. 2, s. 57, 71—72; zob. też K. Dobrowolski, *Żywot św. Jacka. Ze studiów nad polską hagiografią średniowieczną*, *Rocznik Krakowski*, 1926, t. 20, ss. 20—21; D. A. Dekański, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej. Pokolenie św. Jacka w zakonie*, Gdańsk 1999, ss. 18—21.

27 O tym syntetycznie P. Kielar, Wit, w: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, t. 2, Poznań 1972, ss. 550—554; W. Schenk, *Pielgrzymki Polaków do sanktuariów maryjnych i świętych pańskich (X—XVI w.)*, *Częstochowskie Studia Teologiczne*, 1979, t. 7, s. 252; por. A. Witkowska, *Kult Jacka Odrowąza w średniowiecznym Krakowie*, w: *Christianitas et cultura Europae*, Lublin 1998, ss. 171—172.

28 Źródło opublikował M. L. Colker, *America rediscovered in the Thirteenth Century?*, *Speculum. A journal of Medieval Studies*, 1979, t. 54, nr 4, ss. 712—726; jego przekład wraz z komentarzami został zamieszczony w zbiorze: *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku*, pod red. J. Strzelczyka, Poznań 1993, ss. 290—294 (tekst), 295—301 (komentarze); J. Wenta, *Do Goga z Magog. Głos w sprawie autorstwa „Descriptiones terrarum”*, w: *Drogą historii. Studia ofiarowane Prof. Józefowi Szymańskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Lublin 2001, s. 31—39 — tu też przegląd badań. O źródle tym zob. również J. Strzelczyk, „Opis krajów”: *nowe źródło do dziejów wieków średnich i chrystianizacji ludów nadbałtyckich*, *Życie i Myśl*, 1988, t. 36, nr 3—4, ss. 59—68; J. Powierski, *O średniowiecznym widzeniu Europy*, w: *Munera litteraria Richardo von Weizsäcker oblata*, Wrocław 1993, ss. 54—57; E. Mugurēvičs, *Geographische Beschreibung „Descriptiones terrarum und deren Informationsquellen über ostbaltische Völker in der Mitte des 13. Jahrhunderts*, w: *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. 1, Warszawa 1996, ss. 125—130.

29 M. L. Colker, *America*, ss. 722—723; *Spotkanie dwóch światów*, s. 291.

opisywała szeroko panegiryczna literatura dominikańska XVII i XVIII w.³⁰ Z autorów podchodzących do historii w bardziej naukowy sposób już Johannes Voigt jasno opowiedział się za pierwszeństwem konsekracji Chrystiana, polemizując jednocześnie z polskimi przekazaniami dającymi odmienną wizję wypadków³¹. Natomiast Teodor Narbutt w swoich *Dziejach narodu litewskiego* konstatując pierwszeństwo konsekracji Chrystiana, wysunął domysł, że arcybiskup gnieźnieński wyświęcił Wita z powodu śmierci Chrystiana lub też jego odsunięcia przez Mendoga³². Ponieważ koncepcja powyższa stała w sprzeczności z źródłami dokumentującymi działalność Chrystiana, w kolejnej pracy Narbutt skonstruował, że obaj biskupi sprawowali swój urząd równocześnie, z tym, że Wit był biskupem ruskich terenów podległych władzy Mendoga, a Chrystianowi podlegała Litwa właściwa. Stolicą Wita miał być Lubcz koło Nowogródka, co autor podał na podstawie relacji nieżyjącego już człowieka, który miał widzieć odpowiednie źródło³³. Rzekome źródło jest przykładem częstej u Narbutta konfabulacji, ale zasadnicza część jego rozumowania znalazła dość licznych naśladowców wśród następnych pokoleń historyków. Całkowicie za Narbuttem poszli np. Wincenty Przyałgowski i Jan Kurczewski³⁴.

Ważnym głosem w rozprawach na temat kościoła litewskiego w połowie XIII w. była poświęcona pierwszemu królowi Litwy praca Juliusza Łatkowskiego. Stwierdza on, iż u polskich historyków (wymienia Długosza, Strykowskiego za Miechowitą, Kojalowicza oraz „innych”) „powtarza się zdanie, że Polak Wit był pierwszym biskupem litewskim i że obecny był przy koronacji Mendoga”³⁵. Przyjmuje, że godność biskupią sprawował on równolegle z Chrystianem, inicjatywę wyświęcenia Wita przypisując Heidenrykowi konkurującemu z Albertem Suerbeerem. Biskup chełmiński miał sądzić, że konsekrowanego przez Pełkę zakonnika „Stolica Apostolska uzna, a król litewski przyjmie”, ale się co do tego pomylił. Tym sposobem Wit już do końca pozostał biskupem „in partibus infidelium” i nie wiadomo, czy w ogóle pojawił się w swojej diecezji, za to zdaniem autora pracował na jej terenie jako misjonarz już wcześniej³⁶. Przypisanie przez Łatkowskiego Długoszowi informacji o udziale Wita w koronacji Mendoga miało wpływ na kolejnych uczonych, którzy niekiedy nie zaglądając do przywołanych przez cenionego badacza pozycji powtarzali jego twierdzenia. Dlatego warto bliżej przyjrzeć się autorom, których Łatkowski wymienił. Jak widzieliśmy powyżej Długosz w ogóle nie zajmuje się Witem w kontekście koronacji litewskiego władcy. Píše jedynie, że Mendoga koronował biskup chełmiński Heidenryk „cum aliis episcopis de Ryga”³⁷. Tego samego dowiemy się od Miechowity — nic innego napisać on nie mógł, gdyż po rok 1480 jego kronika jest jedynie streszczeniem Długosza i z jego dzieła pochodzi również

30 W jej klimat dobrze wprowadza równie panegiryczne hasło poświęcone Witowi opracowane przez ks. Jana Niedzielskiego (*Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 41—42, Kraków 1915, ss. 333—334); bardzo krytyczną ocenę jakości piśmarstwa jednego z czołowych autorów dominikańskich — Stanisława Bzowskiego — dał P. Kielar, *Początki zakonu dominikańskiego w Polsce*, Nasza Przyszłość, 1973, t. 39, ss. 61—63; zob. też J. Duchniewski, *Bzowski Stanisław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 1261—1262.

31 J. Voigt, *Geschichte Preußens*, t. 3, Königsberg 1828, s. 40 i przyp. 1.

32 T. Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. 4, Wilno 1838, dodatek IV, ss. 10—14.

33 T. Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno 1856, ss. 32—34.

34 W. Przyałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, Petersburg 1860, ss. 3—4; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1921, s. 21; idem, *Święci biskupi i apostołowie Litwy i Rusi litewskiej*, Wilno 1913, ss. 50—59.

35 J. Łatkowski, *Mendog, król litewski*, Kraków 1892, s. 66.

36 Ibidem, ss. 67—68.

37 J. Długosz, *Annales*, lib. VII—VIII, s. 82.

powyższa informacja³⁸. Identycznie jak Miechowita piszą o tym wydarzeniu Bielski i Kromer³⁹. Strykowski natomiast, odsyłając do Miechowity, pisze, że Wit został wybrany i wyswięcony „przy koronacji Mendoga”⁴⁰. Wreszcie jezuicki autor z XVII w. — Wojciech Wijuk Kojalowicz — podaje, że Wit jako biskup przybył na Litwę w czasach Mendoga, a po jego apostazji uciekł stamtąd „vulnera pro sacrae religionis defensione a perfidis accepta”⁴¹. Jak więc widzimy, podana przez Latkowskiego informacja o udziale Wita jako biskupa w koronacji Mendoga nie ma oparcia w cytowanej przez niego literaturze. Zdaniem kolejnego badacza wypowiadającego się w interesującej nas sprawie — Władysława Abrahama — wyswięcenie Wita było inicjatywą książąt i biskupów polskich, mającą na celu przeciwstawienie się wciąż rosnącemu wpływowi niemieckim na Litwie. Na pewno wiedział o tym akcie i popierał go legat papieski Opizo, przebywający w Polsce jesienią 1253 r. Nie popierali raczej tego przedsięwzięcia halicko-wołyńscy Romanowicze. Przekonany jest o jego wcześniejszej pracy misyjnej na tym terenie. Abraham dowodzi, że konsekracja Chrystiana nastąpiła później od polskiego dominikanina, ale zbieżność tych wydarzeń świadczy o ścieraniu się dwóch przeciwstawnych tendencji. Ostatecznie konkluduje, że „zabiegi niemieckie popierane przez Mendoga zwyciężyły i Wit złożył rezygnację”⁴². Następny z historyków — Johann (Jonas) Totoraitis — podchodzący apologetycznie do Zakonu Krzyżackiego i traktujący Wita jako jego niepożądane konkurenta, z sarkazmem stwierdził, że w przypadku konsekracji dominikanina nie można mówić o względach religijnych, a chodziło tylko o powiększenie archidiecezji gnieźnieńskiej. Badacz ów zarzucił biskupowi brak zainteresowania prowadzeniem misji wśród pogan, czego dowodem miała być jego rychła rezygnacja z obowiązków duszpasterskich⁴³. Polski recenzent pracy Totoraitisa — Antoni Prochaska — zarzucił mu zbyt ostrą ocenę Wita wskazując na złożoność ówczesnej sytuacji. Następnie dodał: „nawiasem mówiąc misja Wita, obejmowała Jaćwież, a nie właściwą Litwę Mendogową, czego zresztą autor nie uwzględnił” — Prochaska nie przytoczył niestety podstaw swego mniemania. W innym miejscu autor ten wyraża pogląd, że Wit zrezygnował z biskupstwa misyjnego na Litwie (!), nie chcąc uczestniczyć w sporach z kandydatem zakonnym⁴⁴. Jeden z najważniejszych historyków Pomorza — Stanisław Kujot — również opowiedział się za tym, że Wit był biskupem jaćwieskim. Jego zdaniem przyczyną tytułowania Wita biskupem litewskim była nikła orientacja wielkopolskiego źródła w sprawach wschodniego pogranicza Mazowsza, dlatego Jaćwingowie uchodzili tam za Litwinów⁴⁵. Zgodził się z tą opinią Bronisław Włodarski⁴⁶.

38 M. Miechowita, *Chronica Polonorum*, Kraków 1519, s. 161; A. Borzemski, *Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny*, Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny, 1891, t. 26, ss. 5—18, 176.

39 M. Bielski, *Kronika polska*, wyd. J. Bielski, Kraków 1597, s. 178; M. Kromer, *Kronika polska*, tłum. M. Błażowski, t. 1, Sanok 1868, s. 457.

40 M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, t. 1, Warszawa 1846, s. 289.

41 W. Wijuk Kojalowicz, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lithuaniae Ducato pertinentium*, Vilnae 1650, s. 1; podobne sformułowania — idem, *Historiae Litvanae pars prior*, Dantisci 1650, ss. 97—98.

42 W. Abraham, *Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi*, t. 1, Lwów 1904, ss. 152—153; idem, *Polska a chrzest Litwy*, w: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków 1914, ss. 3—5.

43 J. Totoraitis, *Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263*, Freiburg 1905, ss. 93—95.

44 A. Prochaska (rec.), *J. Totoraitis, Die Litauer*, *kwartalnik Historyczny*, 1905, t. 19, ss. 636—637; idem, *Dwie koronacje*, *Przegląd Historyczny*, 1905, t. 1, s. 206.

45 S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich, cz. I: do roku 1309*, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1914, t. 21, s. 792.

46 B. Włodarski, *Rywalizacja o ziemie pruskie w połowie XIII wieku*, Toruń 1956, s. 40.

Kazimierz Chodynicki wyjaśnienie genezy równoległego mianowania dwóch biskupów dla Litwy uznał za jeden z głównych problemów do rozwiązania przy okazji badań nad chrystianizacją tego kraju. Sam uważa, że w przypadku Wita chodziło o objęcie Litwy zwierzchnictwem metropolii gnieźnieńskiej, a możliwe, iż dominikanin wcześniej prowadził tam działalność misyjną, skoro wybór padł właśnie na jego osobę. Zgadzać się z Abrahamem co do wcześniejszej niż Chrystiana konsekracji Wita, sądzi, że świadczy to o toczącej się w tym względzie rywalizacji. Chodynicki odrzuca też hipotezę Latkowskiego o udziale Heidenryka w wyświęceniu Wita, gdyż biskup chełmiński znajdował się wówczas w przyjaznych stosunkach z Krzyżakami; sceptycznie wyraża się również o „jaćwieskim” pomysłe Prochaski⁴⁷. Stanisław Zajączkowski określił kwestię Wita jako bardzo zagadkową, pisząc, że „niepodobna stwierdzić, jakie czynniki spowodowały tę podwójną współczesną konsekrację”. Nie wykluczył, że wyświęcenie Wita miało wpływ na pogorszenie stosunków z Litwą aż po 1306 r.⁴⁸ W swej późniejszej wypowiedzi podkreślił jedynie decydujące znaczenie kontrakcji krzyżackiej dla niepowodzenia misji Wita; podobny pogląd sformułował w tym czasie Fryderyk Papée⁴⁹. Kolejny historyk — Lucjan Wołek — był przekonany o wcześniejszej pracy misyjnej Wita, zwracając uwagę na bullę Innocentego IV z 1244 zwróconą m.in. do neofitów na Litwie: jego zdaniem stanowi to dowód na istnienie tam wcześniejszej misji dominikańskiej. To właśnie zasługi położone na polu misyjnym miały nakłonić papieża do wydania polecenia wyświęcenia Wita na biskupstwo. Miejsce konsekracji wskazuje zdaniem Wołka na polityczny aspekt tego przedsięwzięcia i poparcie ze strony księcia Siemowita. Opinię Totoraitisa o Wicie odrzuca jako tendencyjną⁵⁰. Monografista rządów Siemowita Konradowica na Mazowszu, Henryk Paszkiewicz, traktuje interesujące nas wydarzenie jako część politycznych planów swego bohatera, wiążąc je z kwestią jaćwieską; odrzuca jednakże traktowanie Wita jako biskupa dla Jaćwieży⁵¹. Osobą Wita zajął się także Jacek Woroniecki. Uznawał on za pewne, że dominikanin pracował wcześniej na obszarze Prus oraz przyjmuje jego udział w koronacji Mendoga i zaangażowanie legata Opizona w sprawę konsekracji Wita. Nie wyklucza związków biskupa z Lubczem pod Nowogródkiem. O szybkiej rezygnacji Wita przesądziła według cytowanego badacza kontrakcja arcybiskupa ryskiego Alberta Suerbeera, a dominikanin już się potem na Litwie nie pojawił⁵². Paweł Kielar analizował wszelkie aspekty życia Wita. Zastanawiając się nad jego pochodzeniem, stwierdził, że najprawdopodobniej był on Słowianinem, natomiast przebywanie w charakterze biskupa tytularnego na terenie diecezji polskich świadczy, że właśnie z tymi ziemiami był związany uczuciowo, co pozwala domniemywać, że był Polakiem⁵³. O ewentualnej wcześniejszej pracy dominikanina na Litwie

47 K. Chodynicki, *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed 1386 r.*, Przegląd Historyczny, 1914, t. 18, s. 224, 239—240.

48 S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie 1325 r.*, Kwartalnik Historyczny, 1926, t. 40, ss. 579—580.

49 F. Papée, *Początki Litwy*, Kwartalnik Historyczny, 1927, t. 41, s. 470; S. Zajączkowski, *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.*, Lwów 1930, s. 21.

50 L. Wołek, *Studia z dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce w XIII wieku*, Lwów 1929, ss. 91—95; przywoływane przez niego źródło: PrU, t. I/1, nr 157: „*Innocentius episcopus — — universis Christi fidelibus per Livoniam, Prusciam, terram Culmensem, Gotlandiam, Olandiam, Vinlandiam, Estoniam, Semigalliam, Curlandiam ac Lettoviam et ceteras neophitorum et paganorum provincias ac insulas constitutis*”.

51 H. Paszkiewicz, *Z życia politycznego Mazowsza w XIII wieku (rządy Ziemowita Konradowicza)*, w: *Księga ku czci Oskara Haleckiego*, Warszawa 1935, s. 211.

52 J. Woroniecki, *Św. Jacek Odrowąż i wprowadzenie Zakonu Kaznodziejskiego do Polski*, Katowice 1947, ss. 183—184.

53 P. Kielar, *Wit*, ss. 540—541.

twierdzi, że „musiała mieć miejsce”⁵⁴. W nominacji biskupiej dla Wita dostrzegł Kielar udział Heidenryka, podnosząc, że jego konsekracja wiąże się z szerszym programem polskiego Kościoła, który nie uzyskał jednakże politycznego wsparcia ze strony książąt⁵⁵. Zdaniem tego autora pod koniec 1253 r. współistnieli dwaj legalni biskupi Litwy, związani z dwoma rywalizującymi ośrodkami politycznymi. Zwyciężył wpływ Krzyżaków, a papież, mianując Chrystiana, ustąpił prośbie Mendoga⁵⁶. Odnosząc się do hipotezy łączącej Wita z Lubczem, wskazuje, że brak jej jakiegokolwiek podstawy źródłowej, a tworzenie na Litwie dwóch biskupstw przy tak niestabilizowanej sytuacji wewnętrznej i wrogości do nowej religii jest mało prawdopodobne. Kielar dopuszcza, że Wit przebywał na Litwie w 1254 r. po uroczystościach translacyjnych św. Stanisława — tego okresu miałby dotyczyć list do papieża⁵⁷. Przechodząc do kwestii rezygnacji dominikanina, datuje ją na początek 1255 r. Wyrażoną w akcie papieskim niechęć wobec zadośćuczynienia jego prośbie tłumaczy możliwymi przyszłymi planami kurii co do osoby Wita — może były to zamiary utworzenia drugiej diecezji na Litwie. Omawiając schyłek życia biskupa, przyjmuje wiarygodność późniejszej tradycji czyniącej go spowiednikiem Bolesława Wstydlivego⁵⁸. Podobne stanowisko zaprezentował w syntezie historii polskiego Kościoła Michał Jagusz. Jego wypowiedzi charakteryzują się niezwykle silnym zabarwieniem emocjonalnym: „Mendog podburzony przez Krzyżaków nie chciał słyszeć o biskupie polskim. — — Tak więc szlachetne zamysły misyjne Kościoła polskiego względem Litwy, pozbawione wszelkich wyrachowań politycznych, a wypływające z gorliwości hierarchów polskich, rozbiły się o samolubne cele Krzyżaków, nie mające nic wspólnego z apostołstwem misyjnym”⁵⁹. Sceptyczną postawę wobec przekazów o Wicie zajął Marceli Kosman. Poddaje on w wątpliwość fakt wcześniejszej pracy misyjnej Wita. Uważa, że pismo znajdujące się w bibliotece krakowskiego klasztoru mogło być późniejszym falsyfikatem dominikanów (nie natrafiono bowiem na jego oryginał w archiwach watykańskich), którzy w ten sposób mogliby dowodzić swych zasług w dziele chrystianizacji Litwy⁶⁰. Innym argumentem tego badacza jest brak wzmianek o Wicie w relacjach składanych Rzymowi przez biskupów w XVII w., a opisujących dzieje chrystianizacji kraju. Po raz pierwszy Wit został w tym kontekście wspomniany dopiero w 1754 r., w sprawozdaniu biskupa Michała Zienkowicza⁶¹. W innych swoich pracach Kosman podkreślał aspekt rywalizacji polsko-krzyżackiej i generalnie niekorzystny dla chrystianizacji klimat panujący w tym czasie na Litwie⁶².

Inną optykę w kwestii Wita zaproponowała literatura litewska. Zdaniem litewskiego historyka Juozapasa Stakauska inicjatorem powołania Wita na biskupstwo litewskie był

54 Ibidem, s. 544.

55 Ibidem, ss. 545—546.

56 Ibidem, s. 547.

57 Ibidem, ss. 547—548.

58 Ibidem, s. 549.

59 M. Jagusz, *Misje polskie na Litwie*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 1, Poznań—Warszawa 1974, s. 202.

60 M. Kosman, *Pogaństwo, chrześcijaństwo i synkretyzm na Litwie w dobie przedreformacyjnej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1972, nr 1, s. 110; idem, *Zmiercz Perkuna czyli ostatni poganie nad Bałtykiem*, Warszawa 1981, ss. 120—121.

61 M. Kosman, *Krzyżacy a chrzest Litwy*, w: *Ars Historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań 1976, s. 247; idem, *Zmiercz Perkuna*, s. 122; por. *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lithuaniae*, t. 1, wyd. P. Rabikauskas, Roma 1971, s. 179. Powtórnie Wit został wspomniany w 1759 r. w sprawozdaniu tego samego hierarchy — ibidem, s. 191.

62 M. Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław 1976, s. 17; idem, *Od chrztu do chrystianizacji. Polska—Ruś—Litwa*, Warszawa 1992, s. 105.

biskup chełmiński Heidenryk, który chcąc wypełnić zamierzenia papieża, polecił wyświęcenie biskupa dla terenów Litwy na południe od Niemna i Wilii, po to aby te obszary uchronić przed politycznymi wpływami duchowieństwa inflanckiego. Adresatem jego polecenia był Pełka, jako stojący wyżej w hierarchii kościelnej sąsiad Heidenryka. Ponieważ ten był dominikaninem, wytypował więc kandydata z szeregów własnego zakonu⁶³. Zastanawiając się nad kwestią podległości Wita, Stakauskas polemicznie odnosi się do koncepcji Chodynickiego, w myśl której jego diecezja miałaby wchodzić w skład metropolii gnieźnieńskiej. Uważa, że druga diecezja litewska, tak samo jak pierwsza, podlegała bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, gdyż Mendog nie tolerowałby innej sytuacji. Zdaniem autora Wit z całą pewnością został wybrany i konsekrowany przy aprobacie litewskiego władcy⁶⁴. Dalej Stakauskas wkracza na grząski grunt piętrowych hipotez. Stwierdza bowiem, że jeśli Wit był wyświęcony za wiedzą Mendoga, to na pewno jego diecezja otrzymała uposażenie od litewskiego króla. Szukając tego uposażenia Stakauskas zwrócił uwagę na dokument Mendoga (jego zdaniem sfałszowany) zawierający nadanie na rzecz Krzyżaków włości „Weyze”, którą identyfikował z Wiejsiejami. Jeżeli Krzyżacy starali się o ziemie leżące tak daleko na południu, to czyn ich zwrócony był najpewniej przeciwko Witowi. Litewski uczyony zwrócił uwagę na okoliczność, że papieskie potwierdzenie donacji jest uboższe w treść, tak jakby bracia zakonni nie chcieli, by papież dowiedział się o tym, że dostali Wiejsieje. Wyjaśnia z kolei, dlaczego Wit prosił papieża o zwolnienie z obowiązków biskupich, ale z pozostawieniem tytułu biskupa litewskiego. Zdaniem Stakauskasa przyczyną takiego posunięcia był fakt, że z godnością biskupią nierozłącznie było związane prawo własności do darowizny Mendoga, a Wit chciał ją zachować dla siebie⁶⁵. Nie rozstrzygając kwestii, który z biskupów — Chrystian czy Wit — był wyświęcony wcześniej, podał jednakże ważną przesłankę na rzecz pierwszeństwa Chrystiana. Dokument papieski unieważniający przysięgę Chrystiana na rzecz Alberta wspomina, że arcybiskup ryski konsekrował krzyżackiego kapłana, zanim dotarło do niego polecenie odebrania przysięgi na wierność Rzymowi. Pismo to datowane jest na 21 sierpnia 1253. Albert konsekrował więc Chrystiana opierając się na papieskim liście z 21 czerwca 1253 r., akt ten nastąpił najpewniej jeszcze latem tego roku⁶⁶. Przytaczając krytyczną opinię o Wicie, sformułowaną przez Totoraitisa, nie zgadza się z nią, podkreślając ciężkie warunki, w jakich dominikanowi przyszło pracować, przywołując też list biskupa skierowany do Innocentego IV⁶⁷. Na końcu uwag poświęconych Witowi Stakauskas podkreśla, że jego diecezja nie była popierana przez Polaków, bowiem dominikanin nie otrzymał wsparcia polskich książąt ani przeciwko poganom, ani przeciwko Zakonowi Krzyżackiemu. Podnosi dalej, że gdy pojawił się pomysł utworzenia drugiego biskupstwa jaćwieskiego i litewskiego, pominięto osobę Wita, a poparcie uzyskała kandydatura czeskiego franciszkanina Bartłomieja; polscy książęta nie powrócili do sprawy Wita także podczas wypraw krzyżowych z lat 1255—1257⁶⁸. Tak szeroka prezentacja koncepcji Juozapasa Stakauskasa jest uzasadniona ich dużym znaczeniem dla późniejszych poglądów formułowanych przez historyków litewskich, dla których stanowiły zawsze punkt odniesienia, znajdując znaczny stopień akceptacji. Co prawda generalnie

63 J. Stakauskas, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas 1934, ss. 115—116.

64 Ibidem, s. 117.

65 Ibidem, ss. 118—119. Wspomniany dokument (LEKU, t. 1, nr 252) wymienia dwie posiadłości o nazwie „Weyze”. Jedną z nich to Wizajny, drugą — Wiejsieje — H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1, Wilno 1931, ss. 73—74; t. 2, Wilno 1932, s. 41.

66 J. Stakauskas, *Lietuva*, ss. 119—120. Źródła: LEKU, t. 1, nr 254, 272; *Vetera monumenta*, t. 1, nr 111.

67 J. Stakauskas, *Lietuva*, ss. 120—121.

68 Ibidem, s. 122.

polemizujący ze Stakauskasem K. Steponaitis stwierdził, że o Wicie da się powiedzieć jedynie to, iż nigdy nie zawiadywał żadną diecezją litewską, jego konsekracja była nieudaną polską próbą włączenia się w dzieło chrystianizacji Litwy, a pomysły Stakauskasa to jedynie nie podbudowane źródłowo przypuszczenie⁶⁹, ale już w wydanej w 1936 r. syntezie historii Litwy znajdziemy opinię, że inicjatorem wyświęcenia Wita był Heidenryk, a jego diecezja, która jednakże nie zdążyła zafunkcjonować, miała obejmować południową Litwę⁷⁰. Wybitny litewski historyk Zenonas Ivinskis w różnych swych pracach podkreślał przede wszystkim szczupłość informacji związanych z Witem, ale uważał go za biskupa diecezji południowo-litewskiej. Przyjmując udział Heidenryka w konsekracji dominikanina, twierdził również, że mieliśmy w tym przypadku do czynienia z zakończoną niepowodzeniem próbą arcybiskupa Pełki objęcia swoją jurysdykcją Litwy⁷¹. Tropem hipotez Stakauskasa poszedł Manfred Hellman. Jego zdaniem posunięcie Pełki wyrażało starszą tradycję, zgodnie z którą metropolii gnieźnieńskiej miały także podlegać Prusy (przypominając pruską misję łeckińskich cystersów, popieraną przez Innocentego III). Witowi miały przypaść terytoria nieopanowane dotąd przez Zakon Krzyżacki: Galindia, Jaćwież i południowo-zachodnie przygraniczne tereny Litwy. Według Hellmana powstanie drugiego biskupstwa uzyskało aprobatę króla litewskiego⁷². W pełni przyjął twierdzenia Stakauskasa w encyklopedycznym haśle poświęconym Witowi R. Krasauskas⁷³. Jako o biskupie południowej części Wielkiego Księstwa pisał też o nim Paulus Rabikauskas⁷⁴. Inny z badaczy litewskich — Jonas Dainauskas — recypował natomiast nie tylko koncepcje Stakauskasa, ale powrócił do poglądów Narbutta, pisząc o biskupstwie lubczańskim jako diecezji dominikańskiego mnicha⁷⁵. Pewne nowe pomysły wprowadził do obiegu naukowego Juozas Jurginis. Przyjmując bezpośrednią zależność Wita od Stolicy Apostolskiej, stwierdził jednak, że trudno jednoznacznie wskazać jego uposażenie. Rezygnację dominikanina pojmował jako efekt kontradzyań ze strony Krzyżaków. Co szczególnie ciekawe stwierdził, że na powodzeniu misji Wita zależało głównie czeskiemu królowi Przemysłowi Ottokarowi II, który po jego rezygnacji wszczął akcję krucjatową⁷⁶. Problem diecezji Wita zajmował też najwybitniejszego obecnie specjalistę historii Litwy w XIII w. Edvardasa Gudavičiusa. Poszczególne prace tego historyka prezentują nieco odmienną optykę w interesującej nas kwestii. W książce poświęconej wyprawom krzyżowym na ziemię nadbałtyckie wysunął on hipotezę, że diecezja Wita obejmowała południową Litwę, najpewniej terytoria odebrane przez Mendoga Towtywiłłowi (w tym Wilno). Zdaniem autora działalność polskich misjonarzy na tym terenie uprawdopodobnia treść *Descriptions*

69 K. Steponaitis, *Mindaugas ir Vakarai. Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas 1937, s. 77 i przyp. 4.

70 *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Vilnius 1989 (reprint wydania — Kaunas 1936), s. 55.

71 Z. Ivinskis, *Rinkiniai raštai*, t. III, Roma 1989, s. 29 (tekst z 1956 r.: *Vokiečių ordino magistrai*); t. 4, Roma 1987, s. 12 (1938 r.: *Krikščionybės kelias Lietuvon*), s. 43, 52 (1951 r.: *Mindaugo krikštas ir Lietuvos bažnytinės provincijos isteigimas 1251—1951*), s. 69, 72 (1966 r.: *Lietuvos krikšto problema*), s. 533 (1967 r.: *Katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvių tautai*); idem, *Primasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas*, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis, t. I, Vilnius 1965, s. 75; idem, *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius 1991 (reprint wydania — Roma 1978), s. 174.

72 M. Hellman, *Das Lettenland im Mittelalter*, Münster—Köln 1954, s. 181; idem, *Grundzüge der Geschichte Litauens*, Darmstadt 1990 (I wydanie — 1966), s. 18.

73 R. Krasauskas, *Vitas*, w: *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, Boston 1966, s. 372.

74 P. Rabikauskas, *Introductio*, w: *Relationes status dioecesium*, t. 1, s. XXIV oraz s. 3 (Notitia historica).

75 J. Dainauskas, *Vilniaus vyskupijos istorijos bruožai*, w: *Lietuvos bažnyčios. Churches of Lithuania*, t. 5, Chicago 1985, ss. 23—24.

76 J. Jurginis, *Lietuvos krikštas*, Vilnius 1987, s. 107.

terrarium, którego autora uważa w każdym razie za przedstawiciela zachodniej Słowiańszczyzny. Za tym, że w obszar działalności biskupiej Wita wchodziło też Wilno, świadczy według Gudavičiusa również informacja Długosza (podana za Latkowskim!) o jego udziale w koronacji Mendoga⁷⁷. Nieco później autor ograniczył się do stwierdzenia, że „nie sposób powiedzieć czegokolwiek bliższego o polskim dominikaninie Wicie”. Jednakże i tutaj zaznaczył, że za jego obecnością na Litwie mogłyby przemawiać wspomniane wyżej wysłanie polskich dominikanów na Litwę w 1251 r. oraz rzekoma informacja Długosza⁷⁸. Po raz kolejny litewski badacz powrócił do problemów związanych z organizacją kościelną na Litwie w czasach Mendoga w obszernej monografii poświęconej temu władcy. Duże znaczenie przypisuje przekazowi *Kroniki wielkopolskiej* i twierdzi, iż nazwanie Wita „biskupem Litwinów” (a nie Litwy) świadczy, że jego powołanie i konsekracja nastąpiły poza wolą Mendoga⁷⁹. Nie zna jednakże będącej podstawą dla kronikarza zapiski rocznikarskiej, w której określa się dominikanina jako biskupa Litwy. Zgadając się w ograniczonym stopniu ze Stakauskasem, przyjmuje też bezpośrednią podległość Wita Stolicy Apostolskiej, ale uważa, że dociekania poprzednika co do roli Heidenryka w tej sprawie są zbyt śmiałe. Uważa też, że ostrożnie należy oceniać hipotezy Stakauskasa na temat granic diecezji Wita. Ponownie przywołuje rzekomą informację Długosza o udziale Wita w koronacji, zastrzegając jednakże, iż nie wiemy, na jakich źródłach dziejopis się opierał. Data konsekracji Wita (którą przyjmuje za Abrahamem) sprawia, że uczestnikiem koronacji mógł być jeszcze nie jako biskup, co zdaniem Gudavičiusa zmniejsza także znacznie możliwość powiązania Wita z pozostałościami najstarszej katedry wileńskiej. Uczony twierdzi również, że mimo niesprzyjających okoliczności zakonnik usiłował pełnić obowiązki biskupa litewskiego, o czym świadczy zaginiony list do Innocentego IV. W konkluzji rozważań poświęconych interesującej nas problematyce cytowany autor pisze, że osoba Wita mogła przeszkadzać Krzyżakom pretendującym do zwierzchnictwa nad południową Litwą, a jego diecezja w praktyce nie zaczęła funkcjonować⁸⁰. Z kolei w syntezie dziejów Litwy swojego autorstwa Gudavičius zrezygnował z głębszych dociekań, stwierdzając, że konsekracja Wita była elementem szerszej rywalizacji w regionie, ale o jego działalności nie da się nic powiedzieć⁸¹. Głos w interesującej nas sprawie zabrał również amerykański historyk badający XIII-wieczną Europę — William Urban. Stwierdził on, że arcybiskup gnieźnieński wyznaczył Wita do założenia biskupstwa na Litwie, a zadaniem polskiego dominikanina było dopilnowanie, by respektowano polityczne interesy jego rodaków⁸².

Z najnowszej literatury polskiej w interesującym nas przedmiocie wskazać należy przede wszystkim artykuł Krzysztofa Stopki poświęcony próbom zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie w czasach Mendoga. W odniesieniu do Wita przekonująco stwierdza, że jego konsekracja odbyła się po konsekracji Chrystiana, niemniej „w owych czasach były to jednak akty prawie równoczesne”⁸³. Sam akt postrzega przez pryzmat współzawodnictwa politycznego, przyjmując, że utworzenie diecezji litewskiej podporządkowanej Gnieznu leżało w interesie przede wszystkim Daniela halickiego, ale też Siemowita mazowieckiego i Bolesława Wstydlwego. List do papieża może zdaniem autora świadczyć o misyjnej pracy na

77 E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius 1989, ss. 107—108.

78 E. Gudavičius, *Polityczny problem*, s. 70.

79 E. Gudavičius, *Mindaugas*, s. 248.

80 Ibidem, ss. 249—250.

81 E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, s. 56.

82 W. Urban, *The Prussian Crusade*, Lanham — New York—London 1980, s. 233.

83 K. Stopka, *Próby chrystianizacji*, ss. 24—25, przyp. 152.

Litwie⁸⁴. Wyświęcenie Wita mogło być zdaniem autora związane z inicjatywą utworzenia w tym czasie biskupstwa w Łukowie, a poskutkowało zawarciem ugody w Raciążu pomiędzy Siemowitem i Danielem a Krzyżakami w sprawie podziału ziem jaćwieskich, jak również pokojem między Mendogiem a Danielem halickim. Rezygnacja Wita oznaczała sukces Krzyżaków i porażkę planów polsko-ruskich⁸⁵. Nic nowego do badań interesującego nas tematu nie wniosło studium Anzelma Weissa. Autor ten stwierdził jedynie, że Wit nie objął swojej diecezji w wyniku krzyżackiej akcji misyjnej, przeciwstawiającej się wpływowi polskim (w przypisach znajdziemy zresztą tylko Chodynickiego i Abrahama)⁸⁶. Domniemanie, że Wit był kandydatem Heidenryka wbrew Mendogowi i Krzyżakom pojawiło się w pracy Anny Wiśniewskiej. Autorka zastrzega jednak, że „sprawa pierwszego biskupa litewskiego nie jest do końca jasna”⁸⁷. W tym samym czasie na interesujący nas temat wypowiedział się Jerzy Wyrozumski. Uważa on, że wysunięcie Wita nastąpiło jako rozwiązanie sytuacji, w której wyznaczenie biskupa dla Litwy nie było możliwe. Promotorem tego posunięcia miał być Siemowit, patronował mu prawdopodobnie legat Opizo, a akceptował je biskup chełmiński Heidenryk⁸⁸. W swej późniejszej wypowiedzi Wyrozumski zrezygnował z określeń „prawdopodobnie” i „zapewne”, podając swe twierdzenia jako pewnik. Podniósł też związek ze sprawą Wita erygowania biskupstwa w Łukowie staraniem Bolesława Wstydliwego⁸⁹. Natomiast zdaniem Ewy Suchodolskiej Siemowit nie zaangażował się w chrystianizację Litwy, chociaż fakt wyświęcenia Wita w Kozłowie „wskazywałby na poparcie księcia mazowieckiego dla tej akcji”⁹⁰. Wybitny znawca spraw bałtyjskich — Jan Powierski — wspominając o Wicie, nazywa go pierwszym biskupem litewskim, ale ogólnie pisze o nim tylko jako o duchownym konkurującym z Chrystianem⁹¹. Swoją uwagę poświęca naturalnie kwestii polskiego dominikanina również autor takiego ambitnego zamierzenia, jak przedstawienie całości problematyki stosunków polsko-litewskich — Grzegorz Błaszczyk. Podkreśla on polityczny charakter jego konsekracji, ale rolę Siemowita I nazywa „bliżej nieokreśloną”. W późniejszych swych wywodach idzie za Kielarem i tradycją dominikańską; niepowodzenie akcji przypisuje Krzyżakom⁹². Korzystnie odznaczając się na tle innych historyków, Błaszczyk sięgnął też do literatury litewskiej, prezentując — dość pobieżnie — hipotezę Stakauskasa. Niezgodnie z rzeczywistością pisze jednak, że „na ogół nie przyjęły się one w literaturze przedmiotu”⁹³. Obszerne uwagi poświęcił Witowi również Dariusz A. Dekański. Referuje on źródła i część wcześniejszej literatury (całkowicie pomijając litewską). Przyjmuje

84 Ibidem, ss. 52—53; K. Stopka, *Misja wewnętrzna na Litwie w czasach Mendoga a zagadnienie autorstwa „Descriptiones terrarum”*, Nasza Przeszłość, 1987, t. 68, s. 258.

85 K. Stopka, *Próby chrystianizacji*, ss. 54—55.

86 A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992, ss. 276—277.

87 A. Wiśniewska, *Henryk—Heidenryk*, s. 74 i przyp. 57.

88 J. Wyrozumski, *Litwa w polityce Piastów*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XXVI, Toruń 1992, ss. 56—57.

89 J. Wyrozumski, *Dzieje Polski piastowskiej (VIII w. — 1370)*, Kraków 1999 (*Wielka historia Polski*, t. 2), s. 231, 247, 271; w indeksie tego dzieła (s. 393) Wit został wręcz nazwany biskupem łukowskim.

90 E. Suchodolska, *Dzieje polityczne (połowa XIII — połowa XIV w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, Warszawa 1994, s. 178.

91 J. Powierski, *Krzyżackie podboje ziem nad Zalewem Wiślanym a Lubeczanie (od założenia miasta Elbląga do pierwszej lokalizacji miasta Braniewa)*, Nautologia, 1995, t. 30, nr 1, s. 17.

92 G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1, Poznań 1998, ss. 167—168.

93 Ibidem, ss. 168—169.

za „oczywiste, że dominikanin Wit został biskupem wbrew woli Mendoga sprzymierzonego z Krzyżakami i nie miał wstępu na Litwę”. Zaginiony list do papieża nie musiał, zdaniem autora, być pisany z autopsji, lecz na podstawie zasłyszanych wiadomości. Rezygnację Wita Dekkański wiąże z układem raciąskim z jednej strony, a z drugiej z porozumieniem zawartym z Krzyżakami przez Kazimierza kujawskiego. Oznaczało to utratę przez dominikanina politycznego zaplecza⁹⁴. Ostatnio Paweł Żmudzki potraktował wyświęcenie Wita jako część polskich zamierzeń misyjnych możliwych do zrealizowania w obliczu przyjęcia chrześcijaństwa przez Mendoga. Sprawę Wita stawia na równej płaszczyźnie z organizacją biskupstwa lukowskiego, stwierdzając, że akcje te odbywały się pod patronatem papieża⁹⁵.

Interesującej nas kwestii dotyczącej też przedstawiciele nauki białoruskiej. Nie znajdziemy jednakże w ich opracowaniach wiele więcej niż wzmianki o początkach polsko-krzyżackiej rywalizacji w dziele chrystianizowania Litwy⁹⁶.

Tak jak wielu poprzedników uważam, że rozwiązania zagadki Wita należy szukać w wydarzeniach politycznych, a spośród głównych aktorów sceny politycznej interesującego nas regionu w połowie XIII w., na szczególną uwagę zasługuje w odniesieniu do dominikańskiego biskupa książę mazowiecki Siemowit, trzeci syn Konrada I mazowieckiego⁹⁷. W spadku po ojcu, który do walki z plemionami pruskimi zaprosił na swoją ziemię Zakon Krzyżacki, zostało młodemu księciu zaangażowanie w politykę północną, prowadzoną jednakże w innym kontekście międzynarodowym⁹⁸. Na politykę Siemowita w dużej mierze oddziaływały też silne związki rodzinne z panującymi na Rusi halicko-wołyńskiej Romanowiczami. Najpóźniej na przełomie 1246 i 1247 r. został zawarty związek małżeński pomiędzy Wasylkiem Romanowiczem a córką Konrada mazowieckiego Dubrawką⁹⁹. Sam Siemowit, już po śmierci ojca, pojął natomiast za żonę Perejaśławę, córkę Daniela Romanowicza¹⁰⁰. Najstarszy Konradowic — Bolesław, zmarły rok po ojcu, był zaś żonaty z Anastazją, córką księcia betzkiego Aleksandra, stryjecznego brata Daniela halickiego¹⁰¹. W tym czasie ruscy książęta byli mocno zainteresowani polityką północną, co było możliwe po ostatecznym zabezpieczeniu ich praw do Halicza w wyniku bitwy jarosławskiej (1245), a poniekąd konieczne ze względu na uciążliwe sąsiedztwo jaćwieskie¹⁰². Wagę tego kierunku politycz-

94 D. A. Dekkański, *Początki zakonu*, ss. 248—252.

95 P. Żmudzki, *Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny*, Warszawa 2000, s. 71.

96 A. K. Kraŭčevič, *Stvarènje Válikaga Knástva Litoŭskaga*, Minsk 1998, s. 155; ostatnio H. Sahanowicz, *Historia Białorusi do końca XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 82, uznał Wita za pierwszego biskupa Litwy, a Chrystiana za jego — wyświęconego po upływie roku — następcę.

97 Biogram Siemowita opracował A. Świeżawski, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 37, Warszawa—Kraków 1996—1997, ss. 65—67; zob. też K. Jasiński, *Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita I*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań 1997, ss. 117—124; idem, *Kielich płocki z pateną — dar księcia mazowieckiego Konrada I*, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997, s. 287, 293—294.

98 Bogatą literaturę związaną ze stosunkami polsko-pruskimi i sprowadzeniem Krzyżaków podaje K. Zielińska-Melkowska, *Stosunki polsko-pruskie w X—XIII wieku*, w: *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*, Toruń 1997, ss. 173—193. Motyw kontynuacji ojcowskiej polityki u Siemowita szczególnie podkreślał J. Powierski, *Książę kujawski i łęczycki Kazimierz a Zakon Krzyżacki w latach 1248—1249*, *Ziemia Kujawska*, 1985, t. 7, ss. 34—35.

99 D. Dąbrowski, *Małżeństwa Wasylka Romanowicza. Problem mazowieckiego pochodzenia drugiej żony*, w: *Europa Środkowa i Wschodnia*, ss. 221—233.

100 O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, ss. 304—305; K. Jasiński, *Perejaśława*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław 1980, ss. 603—604.

101 O. Balzer, *Genealogia Piastów*, s. 289; A. Szymczakowa, *Księżniczki ruskie w Polsce w XIII wieku*, *Acta Universitatis Lodzensis*, seria I, z. 29, 1978, s. 39.

102 B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194—1340*, Warszawa 1966, ss. 168—169; o bitwie pod Jarosławem zob. ss. 232—234.

nego dla Daniela halickiego podkreśla jego mariaż z córką Dowsprunka, a więc bratanicą Mendoga, zawarty w latach 1246—1248¹⁰³. Efektem współdziałania mazowiecko-ruskiego były wspólne wyprawy na Jaćwięgów, których terytoria stanowiły przedmiot rywalizacji: wpływy polityczne miał tutaj Mendog, coraz bliżej byli Krzyżacy, własną akcją prowadził Siemowitowy brat — Kazimierz Konradowic. Kolejne wyprawy ruszały w roku 1248 i 1253¹⁰⁴. Z drugą wyprawą wiąże się koronacja Daniela w Drohiczyń, dokonana przez legata papieskiego Opizona¹⁰⁵. Oprócz realizacji szerszych zamierzeń politycznych akcje te przyniosły również, jak się zdaje, pewne skutki doraźne w postaci uspokojenia północnej granicy Mazowsza. Świadczy o tym bulla Innocentego IV z 13 lutego 1252 r., w której papież na prośbę biskupa i kapituły płockiej polecił arcybiskupowi gnieźnieńskiemu, aby wyznaczył granice diecezji płockiej w tych miejscach, gdzie nie były one dotąd wyznaczone z powodu najazdów pogan¹⁰⁶.

Następny rok — 1254 — przyniósł wiele ważnych wydarzeń. Za pośrednictwem Wojsielka został zawarty pokój między Mendogiem a Danielem; jednocześnie córka litewskiego króla została wydana za Szwarna Danielowicza. Daniel odzyskał Ruś Czarną, a w Nowogródku osiadł inny syn ruskiego władcy — Roman. Być może przy tej okazji Daniel otrzymał od Mendoga południową Jaćwięż¹⁰⁷. I właśnie w kontekście tych wydarzeń doszło do wyświęcenia Wita. Związek z tym wydarzeniem Siemowita wydaje się niewątpliwy — ostatecznie akt ten odbył się na jego terytorium (choć sam Kozłów stanowił od 1248 r. własność biskupstwa poznańskiego — Siemowit odsprzedał wówczas tę wieś ówczesnemu biskupowi Boguchwałowi¹⁰⁸). Wydaje się jednak, że nie było to jego samodzielne przedsięwzięcie. Osoba arcybiskupa Pełki jako konsekrateura każe domniemywać, że był on co najmniej równorzędnym partnerem mazowieckiego księcia. Hierarcha ten należał bowiem do grona osób, które dysponowały w podzielonej Polsce połowy XIII w. największym autorytetem, także wśród dzielnicowych władców¹⁰⁹. Pełka również nie działał jednak zupełnie sam. Aby odpowiedzieć na pytanie, dlaczego aktu konsekracji dokonał arcybiskup gnieźnieński, należy chyba w ślad za częścią literatury przyjąć udział w tej sprawie Heidenryka, który formalnie wciąż był upoważniony do wyznaczenia biskupa dla Litwy. Co prawda w latach 1250—1254 Heidenryk pełnił funkcję konserwatora Zakonu Krzyżackiego, nie oznacza to jednak, że w okresie tym zawsze działał w myśl jego interesów¹¹⁰. Przejęcie w tej kwestii inicjatywy

103 D. Dąbrowski, *Matrzonstwa Daniela Romanowicza (aspekt genealogiczny i polityczny)*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, Toruń 1997, ss. 48—50 — tu przegląd literatury; idem (rec.), E. Gudavičius, *Mindaugas*, *Studia Źródłoznawcze*, 2000, t. 38, s. 129 i przyp. 12 — tu korekta wcześniej przyjętej daty.

104 Ostatnio pisał na ten temat G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, ss. 96—100 — tutaj też źródła i literatura.

105 H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1, Warszawa 1933, s. 181; K. Gołąb, *Opat Obizo i jego legacje*, *Nasza Przeszłość*, 1959, t. 10, ss. 133—136; M.F. Kotlâr, *Galic'ko-volinska Rus' (Ukraina kriz'viki t. 5)*, Kiiw 1998, ss. 207—208; zob. też idem, *Danilo Galic'kij Kiiw* s. 173.

106 *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. II wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, (dalej: NKDM), Wrocław 1989, nr 10.

107 G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich*, s. 100; zob. też V.T. Paśuto, *Očerki po istorii galicko-volynskoj Rosi*, Moskwa 1950, s. 253; B. Włodarski, *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, *Zapiski Historyczne*, 1958, t. 24, z. 2—3, s. 32; N. I. Szczawielewa, *Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego*, w: *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich*, ss. 56—57.

108 *Rocznik kapituły poznańskiej*, s. 25; *Kronika wielkopolska*, s. 93.

109 Zob. J. Bieniak, *Pełka*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, ss. 574—577; por. uwagi J. Kłoczowski o relacjach między biskupami a dzielnicowymi książętami w XIII w. (*Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Paryż 1987, s. 60).

przez Alberta Suerbeera i przeciągająca się procedura, mogła go skłonić do poparcia zamiarów polskich. Wynika to z faktu, że papież, przyjmując rezygnację Wita, w żaden sposób nie kwestionował legalności jego powołania. Z paraliżu decyzyjnego przy obsadzie biskupstwa litewskiego doskonale zdawano sobie w Polsce sprawę. Świadczy o tym jednoznaczne nazwanie Wita przez współczesne źródło pierwszym biskupem Litwy. Konsekracja Chryściana nastąpiła zapewne nieco wcześniej, biorąc pod uwagę jednak ówczesne tempo przepływu informacji, nie miało to dla rozwoju sytuacji żadnego znaczenia. Jednocześnie stanowczo trzeba podkreślić, że nikt chyba nie myślał o tym, by Litwę podporządkować metropolii gnieźnieńskiej. Stałoby to w jaskrawej sprzeczności z intencjami papieżstwa i stawiałoby pod znakiem zapytania prawomocność konsekracji. Wit miał być typowym biskupem misyjnym podporządkowanym bezpośrednio Stolicy Apostolskiej¹¹¹. Tak samo w grę nie wchodzi możliwość współistnienia dwóch diecezji litewskich — zbyt daleko odbiega ona od realiów czasu i miejsca. Co do występujących w odniesieniu do Wita określeń w żywocie św. Jacka typu „Lubuzanus”, „Lumbuzanus”, wykorzystywanych do podpierania hipotezy o Lubczu jako jego stolicy, rację należy przyznać Paszkiewiczowi, gdy traktuje je li tylko jako zepsute terminy oznaczające biskupa litewskiego¹¹².

Trzeba też odpowiedzieć na pytanie, jakie motywy kierowały Siemowitem. Wydaje się, że chodziło mu o uzyskanie jak najlepszej pozycji przy podziale stref wpływów w Jaćwieży, gdzie wówczas krzyżowały się interesy sąsiednich państw: Mazowsza, Rusi, Litwy, Zakonu oraz Siemowitowego brata — Kazimierza kujawsko-łęczyckiego¹¹³. Sądzić można, że książe mazowiecki reprezentował też w tej sprawie interesy swojego ruskiego sojusznika. Za bezpośrednią konsekwencję konsekracji Wita uważałbym układ zawarty w Raciążu 24 września 1254 r., w którym Krzyżacy zgodzili się na odstąpienie trzeciej części Jaćwieży Siemowitowi i Danielowi halickiemu¹¹⁴. Zabezpieczywszy w ten sposób swoje perspektywy na ziemiach jaćwieskich Siemowit wycofał się z popierania Wita, któremu nie pozostało nic innego jak złożyć na ręce papieża rezygnację, być może podkreślając przy tym nie najlepsze położenie chrześcijan na Litwie. W tej sytuacji sformułowanie Aleksandra IV, że do prośby dominikanina przychyła się niechętnie, należy uznać za wyraz kurtuazji. Papieżowi na pewno nie zależało na przedłużaniu układu, w którym do biskupstwa litewskiego pretendowały dwie osoby. Mielibyśmy więc do czynienia w tym wypadku z wykorzystaniem sprawy utworzenia diecezji litewskiej do wygrania politycznego interesu księstwa mazowieckiego i jego ruskiego sojusznika poniekąd kosztem Zakonu Krzyżackiego. Konkurencyjny biskup litewski służył tu jako element nacisku. Nie jest to więc fragment „odwiecznego” sporu polsko-krzyżackiego czy wręcz polsko-niemieckiego¹¹⁵, lecz taktyczne posunięcie służące uzyskaniu bieżących korzyści. Być może wysunięcie właśnie Wita wynikało z jego przynależności zakonnej,

110 A. Wiśniewska, *Henryk—Heidenryk*, ss. 67—68.

111 Należy jednak pamiętać, że samo określenie „biskup misyjny” jest terminem historiograficznym, stworzonym na podstawie obserwacji konkretnych faktów, zob. E. Wiśniowski, *Biskup misyjny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, kol. 613.

112 *Regesta Lithuaniae*, t. 1, nr 482.

113 O programie realizowanym przez Kazimierza zob. J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235—1343*, w: eadem, *Wybór pism. Kujawy i Mazowsze*, Warszawa 1997, ss. 54—65; G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, ss. 28—32; G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich*, ss. 164—169.

114 NKDM, nr 20; zob. B. Włodarski, *Rywalizacja*, ss. 42—44; J. Powierski, *Krzyżackie podboje*, ss. 18—19; G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich*, ss. 100—102.

115 Anachroniczność takiego podejścia, właściwego dla znacznej części literatury, podkreślił ostatnio J. Wenta, *Do Goga z Magog*, s. 36, słusznie zaznaczając, że Zakon Krzyżacki cieszył się w połowie XIII w. poparciem książąt polskich i innych władców, a „generalne plany misji pruskiej kreśliło papieżstwo”.

mazowiecka para książęca aktywnie popierała bowiem dominikanów. Dziełem Siemowita jest fundacja klasztoru dominikańskiego w Warce w 1255 r.¹¹⁶, a jego żona Perejasława została nazwana przez katalog dominikanów krakowskich wielką protektorką braci kaznodziejów — prawdopodobnie z jej inicjatywy Bolesław II Siemowitowicz wznosił klasztor tego zakonu w Sochaczewie¹¹⁷.

Praktyczną realizacją postanowień raciąskich była kolejna wyprawa koalicji mazowiecko-ruskiej, popieranej też przez Bolesława Wstydliwego, do której doszło zimą 1255/1256, a która przyniosła trwalsze sukcesy¹¹⁸. Układ ten zapoczątkował również okres ściślejszej współpracy Siemowita z Krzyżakami, trwającej aż do tragicznego końca panowania tego księcia w 1262 r.¹¹⁹

Wracając do postaci Wita, stwierdzić trzeba, że prawie na pewno prowadził on działalność misyjną na obszarach Litwy i być może Jaćwieży już przed swym wyświęceniem. Źródła poświadczają istnienie takiej misji, a trudno zakładać, by na biskupa litewskiego wyświęcano kogoś zupełnie z tą tematyką nieobeznanego. Należy się także odnieść do tych pomysłów literatury, które czyniły z Wita biskupa jaćwieskiego. Pogląd ten należy odrzucić. Przecież tytułatura Wita jest potwierdzona nie tylko przez polskie źródła narracyjne, lecz również przez źródła papieskie. Kuria doskonale odróżniała w swych aktach dotyczących spraw bałtyjskich Litwinów od Jaćwiegów¹²⁰. Jeśli następowało zacieranie różnic między ludami bałtyjskimi, to raczej Litwinów utożsamiano z wcześniej poznanymi przez Polaków Prusami i Jaćwiegami, a nie odwrotnie¹²¹. W końcu, co już podnoszono, biskupem jaćwieskim był od 1248 r. Henryk, którego tytułatura i urząd, mimo różnych perypetii, pozostawały aktualne po lata sześćdziesiąte XIII w.¹²²

Powyższy szkic nie rozwiązuje wszystkich znaków zapytania. Zgłoszone propozycje były już, z mniejszym lub większym naciskiem, podnoszone w literaturze. Głównym pożytkiem jest jednakże zebranie stanu badań, co może stanowić punkt wyjścia do dalszych dociekań.

116 NKDM, nr 21.

117 *Kleinere Geschichtsquellen*, s. 160; A. Szymczakowa, *Książniczki ruskie*, s. 41. Z kolei Krzyżacy zdecydowanie preferowali franciszkanów, do dominikanów odnosząc się z rezerwą, zob. A. Radziwiński, *Fundacja i inkorporacja kapituły katedralnej w Chełmży oraz załamanie misji dominikańskiej w Prusach*, *Zapiski Historyczne*, 1991, t. 56, z. 2—3, ss. 17—22; szerzej M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226—1259)*, Warszawa 1992, ss. 259—270; też M. Biskup, *Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den anderen Orden in Preußen*, w: *Ritterorden und Kirche im Mittelalter (Ordines Militares — Colloquia Thoruniensia Historica IX)*, Toruń 1997, ss. 63—67.

118 G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich*, ss. 102—104.

119 Zob. A. Szweda, *Polityka Siemowita I mazowieckiego wobec zakonu krzyżackiego po 1254 r.*, *Rocznik Grudziądzki*, t. 15 (w druku).

120 Por. *Bullarium Poloniae*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 1, Romae 1982, nr 574, 620, 640, 644; K. Stopka, *Próby chrystianizacji*, s. 52.

121 I. Janik, *Litwa i Litwini w świadomości społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica*, 1983, t. 14, s. 39. Por. A. Kamiński, *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź 1953, ss. 171—175 — tu źródła określające Jaćwiegów jako lud odrębny od plemion pruskich i litewskich.

122 W. Abraham, *Powstanie organizacyi*, ss. 156—157; K. Stopka, *Próby chrystianizacji*, ss. 44—45.

Die Frage des litauischen Bischofs Wit

Zusammenfassung

Eine der interessanten mit der kurzen Existenz des christlichen Königtums Litauen in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts verbundenen Episode ist die Frage des Aufbaus der kirchlichen Organisation in Litauen. Im Jahre 1253 wurden fast gleichzeitig zwei Bischöfe für Litauen bestimmt: der eine von ihnen war der aus dem Deutschen Orden stammende Kaplan Christian, der andere der vom Gnesener Erzbischof Pelka konsekrierte Dominikaner Wit. Die polnischen Quellen bezeichnen den letztgenannten konsequent als den ersten Bischof von Litauen. Schon im März 1255 nahm Papst Alexander IV den Verzicht von Wit an, wobei er die Bischofswürde behalten konnte. Die Frage der Doppelbesetzung des litauischen Bistums ist in der Fachliteratur mehrfach behandelt worden. Auf die Meinung der späteren Autoren übte die Hypothese von Teodor Narbutt einen großen Einfluß aus, nach der Christian Bischof des eigentlichen Litauen war und zum Bistum von Wit die Gebiete gehörten, die der Herrschaft von Mendog unterordnet waren. In der polnischen Fachliteratur wurde allerdings die Auseinandersetzung zwischen Polen und dem Deutschen Orden bei der Christianisierung Litauens betont. Auf die Meinung der litauischen Forscher übten die Arbeiten von Juozapas Stakauskas einen großen Einfluß aus. Nach ihm unterlagen dem Machtbereich von Wit die Gebiete südlich der Flüsse Niemen und Willia. Mendog sollte ihm diese Gebiete übergeben, um sie vor den Gelüsten der livländischen Geistlichen zu schützen. Die Berufung von Wit geht auf die Idee des Kulmer Bischofs Heidenryk zurück, der auch zum Predigerorden gehörte und seit zwei Jahren über das Konsekrierungsrecht des Litauischen Bischofs verfügte. Die südlitauische Diözese war nach diesem Autor vom Heiligen Stuhl direkt abhängig, und ihre Ausstattung machten Wijsieje aus. Der Verfasser des Aufsatzes vertritt die Meinung, daß er der Konsekrierung von Wit Heidenryk die Erlaubnis erteilte und sie die politische Unterstützung des masovschen Fürsten Siemowit hatte, der diese Frage dazu nutzte, Druck auf das Erlangung der Konzessionen auf den Jacwieskie-Gebiete auszuüben, wo sich die politischen Interessen des Deutschen Ordens, Masoviens, Litauens und Rutheniens kreuzten. Seinen Ziel erreichte er im Vertrag von Raciaz vom 1254, wo er zusammen mit seinem nächsten Verbündeten Daniel vom Deutschen Orden das Recht auf ein Drittel des Jacwieskie-Gebietes erhalten hat. Wit spielte keine Rolle mehr und legte sein Amt nieder, was im nächsten Jahr vom Papst angenommen wurde.

Übersetzung Krzysztof Ruchniewicz